

УДК 336

Баранник Л. Б.,*кандидат економічних наук, докторант НДФІ (м. Київ)*

“СОЦІАЛЬНЕ БЛАГО” ЯК КЛЮЧОВА КАТЕГОРІЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ: ТЕОРІЯ ТА РЕАЛЬНІСТЬ

Розглянуто та уточнено зміст основних категорій, що складають поняття “соціальний захист населення”.

Ключові слова: соціальний захист, соціальні відносини, соціальне благо, державні соціальні гарантії.

Рассмотрено и уточнено содержание основных категорий, которые формируют понятие “социальная защита населения”.

Ключевые слова: социальная защита, социальные отношения, социальное благо, государственные социальные гарантии.

The main categories which form the essence of population social security have been considered and improved.

Key words: social security, social relations, social good, state social safety net.

Постановка проблеми. Категорія “соціальний захист” в останні два десятиріччя стала однією з тих, що найбільш часто вживається в офіційних документах, наукових публікаціях та громадських дискусіях. У вітчизняній вищій школі для підготовки деяких спеціальностей навіть запроваджена навчальна дисципліна “Соціальний захист громадян”. Але перш ніж вивчати конкретну дисципліну, обговорювати і аналізувати яку-небудь наукову проблему, необхідно розібратися в її сутності і змісті, теоретико-методологічних тонкощах і нюансах, зв’язаних з нею категорій і явищ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Нині можна з упевненістю констатувати, що в світовій економічній науці склалась теорія соціального захисту населення (далі у тексті – СЗН), яка торкається майже всіх сфер суспільного життя і містить комплекс знань з різних наукових галузей. У цьому її специфіка і привабливість для науковців. Сьогодні досить плідно над проблемами СЗН працює велика армія юристів, соціологів, економістів. Серед них такі провідні українські вчені як Бідак В. Я., Болотіна Н. Б., Бондар І. К., Борецька Н. П., Гнибіденко І. Ф., Гончарук Л. Я., Горянська С. В., Казнова М. І., Квітко Н. О. Клівіденко Л. М., Лібанова Е. М., Макаренко В. А., Новікова О. Ф., Сіденко С. В., Слюсар Л. І., Сташків Б.

І., Стеценко Т. О., Пікалова Г. А., Полозенко Д. В., Токарський Т. Б., Чугунов І. Я., Чухно А. А., Шклярський Ю. О. та багато інших.

Мета і завдання дослідження. Віддаючи належне внеску цих учених, слід відмітити, що у чисельних роботах сучасних авторів з цієї проблематики спостерігаються розбіжності та некоректність у тлумаченні тих чи інших термінів та основних наукових понять. Тому метою статті є поглиблення теоретичних засад, уточнення змісту та значення ряду основних категорій і понять, що складають такий важливий загальнолюдський феномен як соціальний захист населення.

Виклад основного матеріалу. Теорія СЗН, як частина економічної науки, має свій інструментарій – набір категорій і понять, за допомогою яких викладаються притаманні саме їй наукові положення. У межах однієї статті неможливо проаналізувати усі поняття та терміни, що складають концептуальну сутність СЗН, тому звернемося до таких ключових категорій як “соціальні відносини”, “соціальне благо” та декількох інших, тісно пов’язаних з ними, та простежимо, яким чином вони допомагають пізнати феномен СЗН, зрозуміти його призначення і роль у розвитку суспільства.

Світова наукова думка має у своєму арсеналі багатий методологічний інструментарій для дослідження соціальних проблем. Деякі з них уже усталені, загальноновизнані і стали хрестоматійними. Певна заслуга тут належить марксистській теорії. Проте в роботах з соціальної проблематики часто втрачається конкретність і навіть є плутанина щодо використання визначальних понять “суспільний розвиток” та “соціальний розвиток”.

Першопричина ототожнення цих двох понять, на нашу думку, витікає з семантики слова “соціальний”. У перекладі з латинської “socialis” – спільний, громадський, з англійської “social” означає суспільний [1, с. 429-430; 2, с. 887], напевне саме тому, вживаючи слово “соціальний”, досить часто розуміють “суспільний”, тобто не роблять принципової різниці між ними. Другою причиною є те, що сам К. Маркс не досить ясно висловлювався з цього питання. У своїх працях К. Маркс використовував слова суспільний (“gesellschaftlich”) і соціальний (“sozial”), не завжди роблячи акцент на різниці в їхньому змісту. Так, в одній з філософських статей, визначаючи сутність політичних відносин, К. Маркс пише: “Політичні відносини між людьми являються, природно, також і соціальними, суспільними відносинами, як і всі відносини, в яких люди знаходяться один з одним. Тому і всі питання, що стосуються взаємних відносин між людьми, є також і соціальними питаннями” [3, с. 301].

Радянські видання тлумачили “відносини між людьми, що встановлюються у процесі їхньої сумісної практичної і духовної діяльності” тільки як суспільні відносини [4, с. 312].

Хоча марксизм і “соціологізував” суспільні відносини, радянські вчені-марксистичні абсолютизували їх, тобто визначали як відносини між соціальними спільнотами, роль індивідуального зводилась у них практично до

мінімуму, а перевага надавалась колективному, спільному. Вітчизняний учений, автор підручника з соціальної філософії Е.А Подольська з цього приводу справедливо зауважує: “Марксизм тлумачив суспільні відносини виключно як відносини між соціальними спільнотами, надаючи перевагу суспільному” [5, с.107].

Суспільні відносини є одним з опорних понять філософії і соціології. Суб’єктами суспільних відносин є індивіди і соціальні спільноти. “Функціонуючи як форма діяльності людей, суспільні відносини мають надособистісний, надіндивідний характер” [6, с. 579]. Будь-яка акція здійснюється людиною як особистістю, яка має власний розум і почуття. У цьому розумінні суспільні відносини є відносинами індивідів як особистостей і, водночас, як представників тих соціальних груп, до яких вони належать об’єктивно. Тут суспільні відносини, так би мовити, виступають у ролі соціальних. Крім того, суспільні відносини включають у себе економічні, політичні, релігійні, моральні та деякі інші відносини. На нашу думку, ототожнення призведе до того, що соціальні відносини будуть мати ті ж самі складові, що й суспільні, а це не логічно. Ми розглядаємо соціальні відносини як відносини між індивідом і соціальними спільнотами та між самими соціальними спільнотами (трудовими колективами, громадськими організаціями і т.п.), що формуються в результаті їхніх взаємозв’язків і стосунків. Наприклад, якщо людина позичає гроші у сусіда, то це накладає на неї певні моральні обов’язки щодо їх повернення. Такі міжособистісні відносини важко назвати соціальними (хоча, відомий вчений-філософ Т. Парсонс усі суспільні відносини розглядав як міжособистісні). А ось, відносини людини (групи людей) з громадою, трудовим колективом підприємства чи організацією можна вважати соціальними.

Бажає людина мати дитину чи ні – це її особиста справа. Але якщо вона не виховує свою дитину згідно загальноприйнятих у даному суспільстві надбань та моральних цінностей, то це може зашкодити інтересам соціальної спільноти (наприклад, школі чи трудовому колективу). Ось чому виховання майбутнього громадянина необхідно розглядати як важливу соціальну справу. Інакше кажучи, соціальні відносини є частиною суспільних відносин. Найбільш прийнятними вважаємо висновки, зроблені науковцями А.Б. Козловим та А.А. Грицановим. На думку А.Б. Козлова, соціальні відносини “займають проміжне положення між економічними і політичними, між базисом і надбудовою; соціальне притаманне таким спільнотам, як клас, нація, колектив, сім’я, а також особистості; у центрі соціального життя – людина, її становище і місце у суспільстві, умови і спосіб її життя, потреби” [7, с.8]. Для А.А. Грицанова “соціальне” – пакетне поняття, одним з тлумачень якого є “нерозривна єдність фрагментованих одиниць людського буття і колективних форм їх існування” [8, с. 970].

Соціальні відносини отримують нормативне закріплення у законодавстві, у силу чого набувають юридичного характеру. Врегульовані правом

і приведені в певну систему, соціальні відносини, розвиток яких відбувається у напрямі соціальної захищеності людини, мають стати на сьогоднішній день пріоритетом соціальної політики будь-якої держави, у тому числі й української.

Отже, соціальний розвиток проявляється як розвиток соціальних відносин, трансформація яких, має відбуватися у бік позитивних змін на рівнях індивіда, групи людей, держави та всього суспільства. Історія постійно вчить, що не повинно бути так, щоб добре жила лише одна людина чи група людей. Події останніх декількох місяців, що відбуваються у Тунісі, Єгипті, інших арабських та африканських країнах ще раз нагадали про цю просту істину і мають стати уроком або ...вироком.

У період переходу до ринкової економіки відбувається трансформація ролі людини як економічного агента від звичайного виконавця завдань держави до ініціативного, творчо мислячого господаря. Ринкова економіка, завдяки існуванню різних форм власності й свободи вибору, надає людині більше можливостей для реалізації своїх здібностей і водночас ставить її в умови, коли вона має подбати про себе і свою родину з більшою відповідальністю. Жорстка конкуренція на ринку праці, в інших сферах життя примушує шукати шляхи самозахисту, відкидаючи утриманські настрої і сподівання на державу, колектив, сусіда тощо. Під впливом ринкових перетворень відбувається певна трансформація людської свідомості, інакше кажучи, змінюються соціальні ідеали й орієнтири. Глибока соціологічна оцінка цих процесів виходить далеко за межі нашої статті, тому зауважимо лише, що певним індикатором такого роду змін є сучасне розуміння українцями поняття "соціальне благо".

Стосовно останнього зауважимо, що у вітчизняній суспільствознавчій літературі донині немає його чіткого визначення. Опитування студентів і співробітників Дніпропетровської державної фінансової академії, проведене нами у 2006 р., дозволило з'ясувати, що саме розуміють під поняттям "соціальне благо". 69 осіб із 100 (69%) відповіли, що для них соціальним благом є можливість безкоштовного навчання у вузі, для 28 осіб (28%) – наявність роботи (посади), що добре оплачується. З респонденти (3%) в якості соціального блага назвали деякі інші, серед яких домінувало кваліфіковане безкоштовне медичне обслуговування та наявність батьків або родичів серед високопосадовців. Серед 100 співробітників ДДФА (40-60 років) відповіді на це запитання розподілились таким чином: на 1 місяці (52%) – стабільність життя (політична стабілізація в країні, мирне життя, можливість спокійно жити і працювати тощо). Для 27% опитаних соціальне благо – це відсутність безробіття, для 13% – можливість придбати житло, для 8% – доступне якісне лікування [9, с. 3-8].

Цікаво, що під час опитування, проведеного нами у жовтні 2010 р. серед інших респондентів, акценти у поглядах щодо сутності соціального блага трохи змінились. Цього разу склад опитаних був ширшим за професійним

і соціальним спрямуванням і поділений на 3 вікові групи по 100 осіб. Нами було запропоновано 14 варіантів відповідей для того, щоб респондент міг вибрати з них 3 найважливі з їх точки зору методом ранжування або написати власне визначення. Опитування показало, що на перше місце група респондентів у віці 18-22 роки поставила “власне здоров’я” (48 осіб), на друге місце – “роботу, що добре оплачується” (21), на третє – “можливість безплатного навчання” (16). Друга вікова група респондентів (23-35 років) віддала пріоритет таким факторам, як “власне здоров’я” (1 місце, 22 особи); “робота, що добре оплачується” і “стабільність в країні” (2 місце, по 21 особі); “здоров’я нації”, “можливість купити житло”, “грошова допомога сім’ям з дітьми” (3 місце, по 9 осіб). Третя група опитаних (старше 35 років) перше місце присудила також “власному здоров’ю” (24 особи) та “роботі, що добре оплачується” (24); друге місце – “зростанню економіки” та “здоров’ю нації” (по 11), третє – “можливості отримати допомогу по безробіттю” (7).

Благо – загальне поняття, що використовується для позначення позитивних властивостей (цінності) предметів чи явищ. Як бачимо, “лідерами” серед визначень соціального блага під час опитувань стали такі фактори, як “власне здоров’я” і “робота, що добре оплачується”. Безперечно, за своєю ціннісною сутністю це – блага, що відповідають потребам усіх людей і мають позитивне не тимчасове значення. Звичайно, у кожного свої ціннісні орієнтири та уявлення “блага”. Те, що для однієї людини є благом, для іншої – ні.

Соціальне благо часто ототожнюють з матеріальним достатком. І у цьому немає нічого дивного, оскільки буття людини визначає її свідомість. Матеріальна забезпеченість дає можливість задоволення потреб іншого порядку – духовних. На нашу думку, саме умови життя, за яких кожна людина відчуває себе комфортно тобто має змогу нормально працювати і заробляти так, щоб не відчувати потребу у нестачі життєво необхідних речей (їжі, одязі, житлі), мати змогу на відпочинок і доступне медичне лікування, є соціальним благом.

Багато людей вважає соціальним благом державні соціальні гарантії та пільги. Зазначимо, сутність терміна “гарантія” – це порука, зобов’язання. Але самих гарантій ще недостатньо для створення нормальних умов життя та праці. Гарантії є лише фундаментом для цього. Необхідною передумовою має бути діяльність держави, спрямована на реалізацію цих гарантій. Людвіг Ерхард з цього приводу писав, що соціальні гарантії насамперед означають створення умов, при яких кожний може та зобов’язаний подбати сам про себе. Тоді люди будуть виявляти ініціативу, працьовитість та винахідливість у пошуках збільшення виробництва [10, с.62]. По-друге, крім гарантій та пільг є й інші інструменти соціальної політики, спрямовані на створення умов для нормальної життєдіяльності. Це – політика у галузі оплати праці, освіти, культури, охорони здоров’я тощо. По-третє,

соціальні гарантії можна вважати соціальним благом, проте не всяке соціальне благо є гарантія держави. По-четверте, одна людина чи група людей задовольняється нагальними стандартними потребами, у іншій потребі більші ніж звичайні. Не всіх задовольняє той життєвий стандарт, який встановлює держава.

Отже, сприйняття їх – досить суб’єктивне. І річ не в тім, що хтось хоче більше, ніж інші, тут ми вже торкаємось морально-етичної сторони питання, а в тім, наскільки спроможні суспільство, держава, і, насамперед, сама людина задовольнити ті чи інші потреби. І це досить складне питання, яке у різних країнах вирішується “по-своєму” – з урахуванням ступеню зрілості соціальних відносин, конкретної економічної ситуації, політичного устрою та багатьох інших суб’єктивних та об’єктивних чинників.

Нині практично всі країни світу живуть за ринковим принципом регулювання економіки. Власність поділена й перерозподілена, причому, між небагатьма групами. За таких умов звичайна людина на рівні водія трамваю, медичної сестри, вчителя, продавця, кухарки, прибиральниці і т.п. починає замислюватися, що як би добре і старанно вона не працювала, їй ніколи не придати акцій банку, земельну ділянку, завод і т.і. – “вище голови не стрибнути”, скільки не працюй. У той же час є певні групи, які отримують все це легко, не докладаючи при цьому власних трудових зусиль. Виходить, що вони приречені на бідність.

У багатьох розвинутих країнах Європи це вже давно усвідомили і намагаються підтримувати достатньо високий рівень життя громадян. Поняття низькодоходних верств населення у цих країнах чисто умовне. Одним із регуляторів у цих країнах якраз і є система СЗН, яка з моменту свого запровадження перетерпіла певних змін і постійно вдосконалюється.

Висновки. На нашу думку, сучасна правова держава повинна, поперше, гарантувати забезпечення прав громадян щодо підтримки їхнього життя на мінімальному рівні, але нормальному для життєдіяльності людини; по-друге, створити рівні умови та можливості всім громадянам для самореалізації, а отже, і самозахисту від життєвих негараздів; по-третє, гарантувати право на соціальне забезпечення у випадку хвороби, безробіття, настання інвалідності, сирітства, старості чи інших незалежних від людини обставин втрати працездатності. У першому випадку держава реалізує свої конституційні обов’язки, покладені на неї суспільством. У другому встановлює, наскільки це можливо на даний момент, принцип соціальної справедливості і тим самим запобігає виникненню соціальних конфліктів. У третьому – за допомогою СЗН контролює і регулює рівень життя частини населення, яке не в змозі зробити це самостійно за складних життєвих обставин.

Це так би мовити ідеальний випадок, теорія. У реальності все значно складніше. Наприклад, якщо право на працю та її адекватну винагороду є фікцією, то у носія такого “квазіправа” виникає питання про потрібність

держави, Конституції, гаранта конституції, приватної власності тощо. Отже, соціальні відносини мають розвиватися у напрямку створення неформальних соціальних благ. А їх рівень і якість – це питання, яке належить вирішувати поруч з такими питаннями як рівень бідності та багатства, у противному випадку “бідність породить бунт і злочин”.

Література:

1. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 2000.
2. Жданова И.Ф. Новый англо-русский экономический словарь / И.Ф. Жданова. – 4-е изд., стереотипное. – М. : Русский язык-Медиа; ООО “Дрофа”, 2008. – VIII, 1025 с.
3. Маркс К. Морализующая критика и критицизирующая мораль. К истории немецкой культуры. Против Карла Гейнцена / К.Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Соч. – 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1955. – Т. 4.
4. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Политиздат, 1991. – 560 с.
5. Подольская Е. А. Социальная философия: Учебник / Е. А. Подольская; Народная украинская академия. – Харьков: Изд-во НУА, 2009. – 544 с.
6. Большой энциклопедический словарь: философия, социология, религия, эзотеризм, политэкономия / Глав. науч. ред. и состав. С. Ю. Солодовников. – Мн. : МФЦП, 2002. – 1008 с.
7. Козлов А. Б. Социальная политика: конституционно-правовые проблемы. Моногр. / А. Б. Козлов – М. : Наука, 1990. – 160 с.
8. Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. / Гл. редактор А. А. Грицанов – Мн. : Книжный дом, 2003. – 1280 с.
9. Баранник Л. Б. Розвиток соціальних відносин у суспільстві з ринковою економікою // Л. Б. Баранник // Вісник ДДФА. – 2006. – № 1 (15).
10. Эрхард Л. Благосостояние для всех. Моногр. / Людвиг Эрхард. – М. : Начало Пресс, 1991. – 261 с.